

İbrahim Qədim oğlu QULİYEV

Azərbaycan Universiteti, dosent

E-mail: i.quliyev68@mail.ru

Raqub Yaqub oğlu XƏLİLLİ

Azərbaycan Universiteti, magistr

E-mail: khalilovraqub@gmail.com

TURİZMIN İNKİŞAFININ İQTİSADI TƏSİRLƏRİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Turizmin inkişafının bir sıra iqtisadi, sosial və ekoloji effektləri vardır. Azərbaycanda qeyri neft sektorunun və global miqyasda xidmət sahəsinin inkişafı üzrə müəyyən edilən prioritetlər turizmə olan marağı daha da artırır. Hazırda diqqət mərkəzində olan əsas məsələlərdən biri ölkə ÜDM-nin strukturunda turizmin payının artırılmasıdır. Bu, turizmin iqtisadi təsirləri arasında mərkəzi mövqə tutur. Müvafiq təsir dərəcəsinin qiymətləndirilməsi təqdim edilən məqalədə global və yerli miqyasda turizm sektorunun inkişaf meyilləri statistik metodlardan istifadə olunmaqla müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: turizm, gəlir, bazar, inkişaf, xidmət, Ümumi Daxili Məhsul.

JEL: Q00; Q10; O13; J43; P48

UOT: 338

DOI: <https://doi.org/10.54414/OFOW2845>

Giriş

Turizm sektoru makroiqtisadi sabitliyin təminatının çətinləşdiyi indiki dövrdə məhz iqtisadiyyatın ən həssas sektorlarından biri sayılır. Nəzərə alsaq ki, turizm ölkədəki iqtisadi vəziyyətdən və global tendensiyalardan kifayət qədər çox asılıdır, bu sahədə biznes qurumları yerli və həm də global bazarlarda sürətlə gedən istənilən dəyişikliklərə hazır olmalı, çevik davranmalı və fəaliyyətlərində olduqca effektiv strategiyalardan istifadə etməlidirlər. Turizm sektorunun sabitliyinin və inkişafının təmin olunması məhz kompleks yanaşmanı və eyni zamanda innovativ həllərin tətbiqini tələb edən mürəkkəb bir məsələdir [3].

Turizm sektorunun iqtisadiyyata olan töhfəsi məhz çoxşaxəlidir və bu sektor inkişaf səviyyəsindən asılı olmadan ölkənin gəlirlərinə, onun məşğulluq səviyyəsinə və həmçinin mədəni mübadilələrinə birbaşa olaraq təsir göstərir. Spesifik olaraq turizmin həyati iqtisadi fəaliyyətə çevrildiyi cəlbədicə təbii və yaxud da mədəni yerlərə malik olan ölkələr üçün bu sektor məhz əhəmiyyətli gəlir mənbəyi rolunda çıxış edir. Misal üçün, sənayeləşmənin məhdud olduğu bölgələrdə turizm

sahəsi məhz xarici kapitalın davamlı formada axını ilə yerli iqtisadiyyatları dəstəkləyən əsas iqtisadi aktor rolunda meydana çıxır. Bu sektorun nəqliyyatdan tutmuş əyləncə və hətta pərakəndəsatış sahəsinə qədər müxtəlif biznes subyektlərinin imkanlarını inkişaf etdirməsi baxımından unikal xarakterik xüsusiyyətləri məhz iqtisadi mənzərələrə geniş təsirini nümayiş etdirir [2].

Turizmin iş yerlərinin yaradılmasında rolunu xüsusilə vurğulamalıyıq, belə ki, turizm sahəsi məhz müxtəlif bacarıq və səriştə səviyyələrində geniş məşğulluq imkanları ortaya çıxarır. Otel işçilərindən tutmuş tur bələdçilərinə qədər bir çox sahələrdə dünyada milyonlarla insanı çalışır və bu məşğulluq imkanları adətən digər iş perspektivlərinin nisbətən az olduğu ərazilərdə xüsusilə iqtisadi inkişafa səbəb olur. Bu məşğulluq effekti birbaşa turizm xidmətlərindən kənara çıxaraq, turistləri və turizmlə əlaqəli biznesləri mallarla təmin edən qida istehsalı və sənətkarlıq sənayesi kimi sektorlardan da həmçinin faydalanır. Bundan əlavə, turizm infrastrukturun, o cümlədən nəqliyyat şəbəkələrinin və ictimai obyektlərin inkişafına

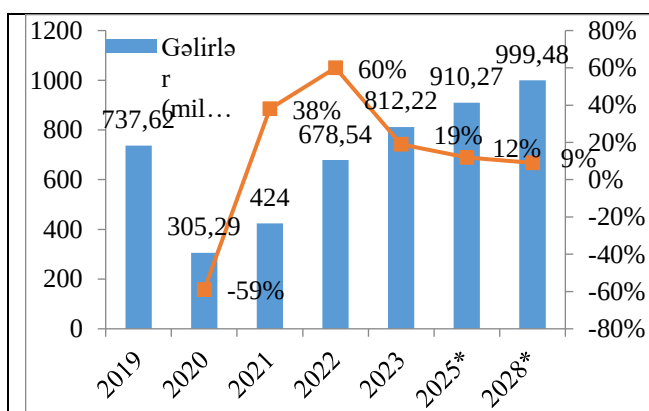
təkan verir ki, bu da təkcə turistlərə xidmət göstərmir, həm də yerli əhalinin həyat keyfiyyətini yüksəltmiş olur [1].

Mədəni baxımdan turizm yerli adət-ənənələrin və irsin qorunub saxlanmasını və təbliğini təşviq edir, bununla da öz iqtisadi töhfəsini təqdim edir. Dayanıqlı inkişaf məqsədləri ilə müşayiət edilən turizm sektorunun tərəqqisi məhz özlüyündə təbii və tarixi yerlərin mühafizəsini dəstəkləyir, onları ölkənin həm qürur və həm də gəlir mənbəyinə çevirir [4].

Beləliklə, yuxarıda sadalanan bu faktorlar mövzunun aktuallığını və eyni zamanda əhəmiyyətini əks etdirir.

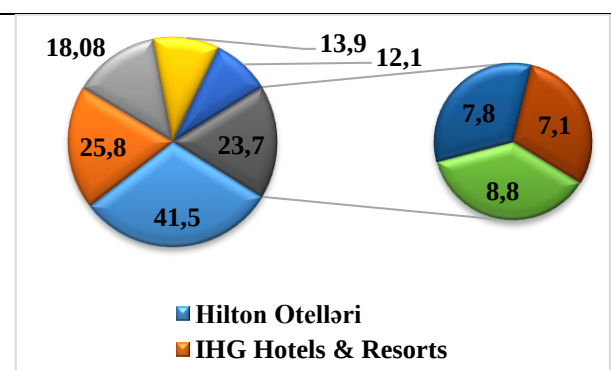
Turizm sektorunun inkişaf göstəricilərinin təhlili. Turizm sektoru, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, iqtisadiyyatın inkişafında və rəqabətliyiində əhəmiyyətli rol oynayır. Bu töhfəni əsas qlobal və yerli tendensiyalar əsasında nəzərdən keçirək.

Qrafik 1-də qlobal turizm sektorundan əldə olunan ümumi gəlir səviyyəsi (milyard ABŞ dolları ilə ifadədə) əks olunmuşdur.

Qrafik 1. Dünya üzrə turizmdən əldə edilən gəlir səviyyəsinin illər üzrə dəyişməsi və proqnozu, mlrd. ABŞ dolları.

Mənbə: [5].

Qrafik 2. Dünya üzrə ən yüksək gəlir gətirən otellər (2022).

Mənbə: [6]

Göründüyü kimi, dünya üzrə turizm sektorundan əldə edilən gəlirlər son 5 ildə dalğalanma tendensiyası göstərmişdir. Belə ki, 2019-cu ildə turizm sektorundan əldə edilən gəlirlər 737,62 milyard dollar olduğu halda, bu göstərici 2020-ci ildə iki dəfədən də çox azalaraq 305,29 milyard dollar təşkil etmişdir. Bunun səbəbi 2020-ci ildə COVID-19 pandemiyası ilə əlaqədar olaraq ölkələrdə qapanmaların, məhdudiyyətlərin tətbiq olunması, turistik səyahətlərin məhdudlaşdırılması və ümumiyyətlə, kütlə halında tədbirlərdən, toplantılardan və sairə bütünlüklə imtina olunmasıdır. Gördüyümüz kimi, pandemiya turizm sektoruna əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmiş və bu sahədən əldə olunan gəlirləri azaltmışdır. 2021-ci ildə 38%-lik artım göstərməsinə baxmayaraq, bu sektorun bərpası hələlik mümkün olmamışdır. 2023-cü ildə turizm sektorundan əldə olunan gəlirlər 812,22 milyard dollar olmuşdur ki, bu da pandemiya öncəsi göstəricidən daha yüksəkdir. 2022-ci illə

müqayisədə 2023-cü ildə bu göstərici 19,7% artım göstərmişdir. Bu göstərici 2019-cu ildəkindən isə məhz 10,11% çoxdur. Son dövrdə qeydə alınan ən böyük artım isə məhz 2022-ci ildə olmuşdur – təxminən 60% ötən illə müqayisədə.

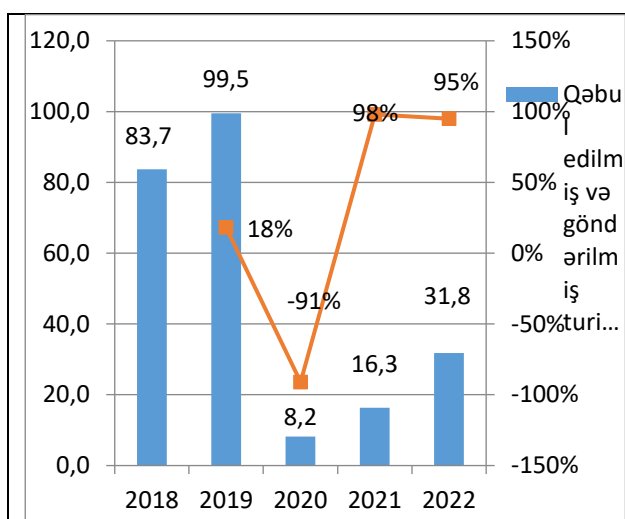
Statistanın proqnozuna görə, turizm sektorundan qlobal səviyyədə əldə olunacaq ümumi gəlirlər 2025-ci ildə 910,27 milyard dollar təşkil edəcək ki, bu da 2023-cü il göstəricisindən 12,07% və 2019-cu il göstəricisindən isə 23,4% çoxdur. Statistanın qoyduğu proqnoza əsasən, 2028-ci ildə turizmdən əldə olunacaq gəlirlər təxminən 1 trilyon dollara çatmış olacaqdır ki, bu da özlüyündə müvafiq dövrlərin müqayisəsində

Göründüyü kimi, dünya otelləri üzrə ən yüksək səmərə əldə etmiş otel məhz 41.5 milyard dollar gəlirlə Hilton otelləri olmuşdur.

Qrafikdən göründüyü kimi, ölkəmizdə qəbul edilmiş və göndərilmiş ümumi turistlərin sayı pan-

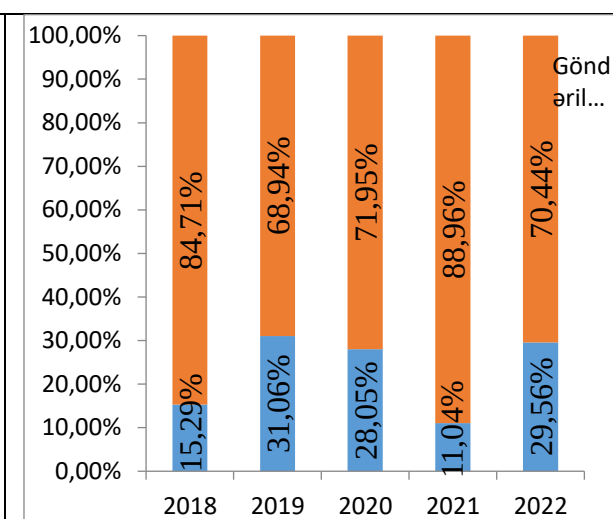
demiyadan sonra pandemiya əvvəlki göstəricisinin 3-də birinə belə çatmamışdır. 2020-ci ildə pandemiya ilə əlaqədar olaraq, bu göstəricinin kəmiyyətində 2019-cu ilə nisbətən 91 faiz azalma müşahidə edilmişdir. 2022-ci ildə ümumi qəbul edilmiş və göndərilmiş müştəri sayı 31,8 min nəfər təşkil etmişdir ki, bu da 2021-ci illə müqayisədə təxminən iki dəfə çoxdur. Dövrün minimal göstəricisi 2020-ci ildə qeydə alınmışdır ki, bu da 2019-cu ilin müvafiq göstəricisindən təxminən 12 dəfə azdır.

Bundan başqa, hazırda quru sərhədlərin bağlı olması turizm sektoruna əhəmiyyətli dərəcədə maneçilik törədir, sahənin inkişafını əngəlləyir. Artıq 2020-ci ildən etibarən dörd ildən artıq bir müddətdir ki, Azərbaycanın qonşu rayonları ilə quru sərhədləri qapalıdır və ölkəyə gələnlər, həmçinin ölkədən gedənlər yalnız hava yolu ilə bunu həyata keçirə bilməkdədir. Təyyarə biletlərinin qiymətlərinin qonşu ölkələrlə müqayisədə xeyli yüksək olması turistlərin Azərbaycanla müqayisədə qonşu ölkə olan Gürcüstana üstünlük verməsinə səbəb olur.

Qrafik 3. Azərbaycanda qəbul edilmiş və göndərilmiş turistlərin ümumi sayı (nəfərlə) və artımı (%-lə) statistikası.

Mənbə: [7].

Qrafik 4. Azərbaycanda göndərilmiş və qəbul edilmiş turist sayının turistlərin ümumi sayında xüsusi çəkisi, faizlə.

Mənbə: [8].

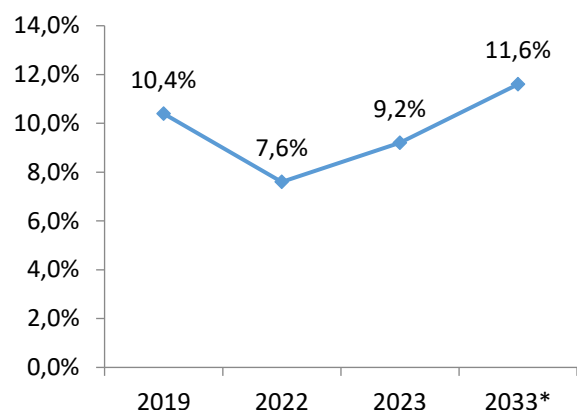
Göründüyü kimi, qəbul edilmiş turistlərin payı son 5 ildə artmış və 29,56% təşkil etmişdir.

Turizm sektorunun inkişafının iqtisadiyyata töhfəsinin qiymətləndirilməsi. Turizm sektorunun iqtisadiyyata olan əsas töhfələri barəsində girişdə bəhs olunmuşdur. Turizm sektorunun iqtisadiyyata olan qatqısını dəyərləndirmək üçün istifadə edəcəyimiz verilənlərdən biri də məhz turizm sektorunun ÜDM-də payıdır.

Aşağıda təqdim olunan qrafik səyahət və turizmin dünya miqyasında ÜDM-də ümumi töhfəsinin payı göstəricisini əks etdirir.

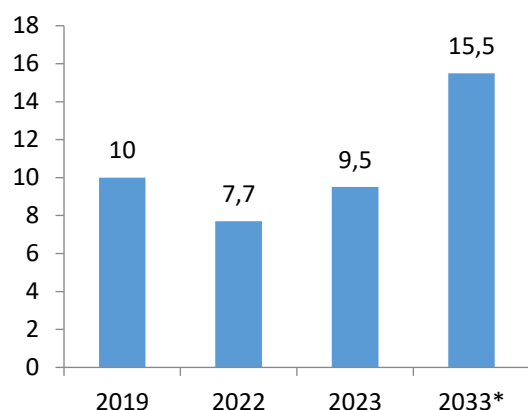
Göründüyü kimi, turizm sektorunun global ÜDM səviyyəsinə olan töhfəsi göstəricisi 2023-cü

ildə 9,2% təşkil etmişdir ki, bu da pandemiya qabaqki dövrlə müqayisədə 1,2% aşağıdır. Statistikanın 2033-cü il üçün proqnozu 11,6%-dir ki, bu da həmin dövrdə həm global əhali artımı, həm də həmin vaxtı gedəcək olan müvafiq siyasi-iqtisadi gedişlərin xarakteristikası ilə əlaqəli olan tendensiya. Zənnimcə, getdikcə məşğulluğun daha çox distant və frilans xarakter daşması insanların daha çox səyahət etmələrinə və hətta işlərini başqa ölkələrdə görmələrinə səbəb olacaq ki, bu da özlüyündə turizm sektorunun inkişafına öz təsirini göstərəcəkdir.

Qrafik 5. Səyahət və turizmin global ÜDM-ə olan ümumi töhfəsi payı, faizlə.

Mənbə: [9].

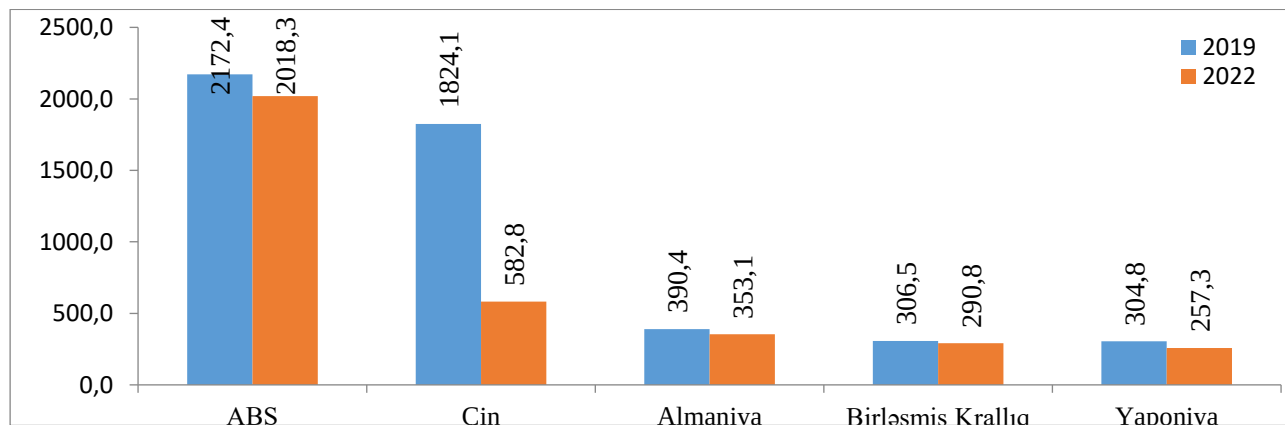

Qrafik 6. Səyahət və turizmin dünya üzrə ümumi daxili məhsula (ÜDM) ümumi töhfəsi, trln. ABŞ dolları.

Mənbə: [10].

Göründüyü kimi, səyahət və turizmin ÜDM-yə ümumilikdə töhfəsi 2023-cü ildə 9,5 trilyon dollar təşkil etmişdir ki, bu da özlüyündə 2019-cu ildəki ilə müqayisədə 5% aşağıdır. Əslində, turizm sektorunun pandemiya öncəsi vəziyyətinin bərpa olunmamasına baxmayaraq, belə yüksək göstərici əks etdirməsi məhz pandemiya sonrası böhran

vəziyyətində qiymətlərin və xüsusən də turistik xidmətlərin qiymətində olan artımla əlaqəlidir. 2033-cü ilə olan proqnoza əsasən, turizm sektorunun ÜDM-yə olan töhfəsi məhz 15,5 trilyon dollara çatacaqdır ki, bu da 2023-cü il göstəricisi ilə müqayisədə məhz 63% çoxdur.

Qrafik 7. 2019 və 2022-ci illərdə dünya üzrə aparıcı turizm bazarlarında səyahət və turizmin ÜDM-ə ümumi töhfəsi.

Mənbə: [11].

Göründüyü kimi, turizm sektorunda ÜDM-ə verdiyi töhfəsinə görə birinci yerdə həm 2019-da, həm də 2022-də məhz ABŞ olmuşdur. Bu töhfə 2019-cu ildə 2,17 trilyon dollardan məhz 2022-ci ildə 2,01 trilyon dollara enmişdir ki, bu da 7% azalma deməkdir. Ölkələrdən müvafiq dövrlərin müqayisəsində əhəmiyyətli azalma tendensiyası göstərən ölkə məhz Çin olmuşdur ki, bunun da

səbəbi bu ölkədə həmin dövrdə hələ də məhdudiyyətlərin çoxusunun götürülməməsi və hətta yeni virus növlərinin yayılması olmuşdur. Ümumiyyətlə, qrafikdə əks olunan ölkələrin aparıcı mövqedə qərarlaşmasının iki əsas səbəbi var. ABŞ və Çin məhz əhali sayının çox olması və iqtisadiyyatlarının böyüklüyünə görə, qalan ölkələr isə xarici pasportlarının gücünə görə öndə olmuşdur.

Belə ki, bu ölkələrin pasportları ilə, xüsusən də Yaponiyanın pasportu ilə demək olar ki, dünyanın bütün ölkələrinə vizasız giriş etmək mümkündür.

Azərbaycan göstəricilərinə gəldikdə isə, ölkəmizdə turizm sektorunun ölkə ÜDM-sinə olan töhfəsi 2023-cü ilin ilk 6 ayı üzrə məhz 2,2% təşkil etmişdir [12]. Hansı ki, bu göstərici 2019-cu ildə məhz 13,2% təşkil etmişdir və bu da 6 dəfə fərq deməkdir [13].

Nəticə

Beləliklə, məqalədə turizm sektorunun iqtisadiyyata olan töhfələri göstəriciləri qlobal və yerli statistik göstəricilər təmsalında araşdırılmışdır. Turizm sektorunun inkişafının qarşısını alan faktorlar sırasında müxtəlif maliyyə böhranlarını, habelə qlobal siyasi-iqtisadi prosesləri göstərmək olar. Azərbaycanda turizm sektorunun geriye doğru inkişafının isə başlıca səbəb faktoru məhz quru sərhədlərinin bağlı olmasıdır. Artıq 4 ildir ki quru sərhədlər bağlıdır və bununla əlaqədar olaraq daxili turizm bazarında canlanma ilə əlaqədar həm turistik xidmətlərdə, həm də ümumilikdə aviabilet qiymətlərində şişirdilmiş qiymətlər tendensiyası müşahidə edilməkdədir. Düşünürəm ki, ölkə başçısı quru sərhədlərinin açılması məsələsini gündəmə gətirməli, quru sərhədləri açmalı və turist axının artırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirməlidir.

ƏDƏBİYYAT SİYYAHISI:

1. Aynalem, S., Birhanu, K., & Tesefay, S. (2016). Employment opportunities and challenges in tourism and hospitality sectors. *Journal of tourism & Hospitality*, 5(6), 1-5.
2. Bunghez, C. L. (2016). The importance of tourism to a destination's economy. *Journal of Eastern Europe Research in Business & Economics*, 2016, 1-9.
3. Ryan C., Page S. "Tourism management." Routledge, New York, 2012, 476p.
4. Smith, S. (2015). A sense of place: Place, culture and tourism. *Tourism Recreation Research*, 40(2), 220-233.
5. <https://www.statista.com/forecasts/1238973/revenue-in-the-travel-and-tourism-market-worldwide>
6. <https://www.travelpulse.com/news/hotels-and-resorts/hotels-that-earned-the-most-room-revenue-in-2022>
7. https://www.stat.gov.az/source/tourism/az/001_3.xls
8. https://www.stat.gov.az/source/tourism/az/001_3.xls
9. <https://www.statista.com/statistics/1099933/travel-and-tourism-share-of-gdp/>
10. <https://www.statista.com/statistics/233223/travel-and-tourism-total-economic-contribution-worldwide/>
11. <https://www.statista.com/statistics/292479/total-contribution-of-travel-and-tourism-to-gdp-in-selected-countries/>
12. <https://www.stat.gov.az/news/index.php?lang=en&id=5545>
13. <https://knoema.com/atlas/Azerbaijan/topics/Tourism/Travel-and-Tourism-Total-Contribution-to-GDP/Contribution-of-travel-and-tourism-to-GDP-percent-of-GDP>

Ибрагим Гадим оглы ГУЛИЕВ
Университет Азербайджан, доцент

Рагуб Ягуб оглы ХАЛИЛЛИ
Университет Азербайджан, магистр

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКИХ ВОЗДЕЙСТВИЙ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА

Резюме

Развитие туризма имеет ряд экономических, социальных и экологических последствий. Установленные приоритеты развития ненефтяного сектора в Азербайджане и сферы услуг в глобальном масштабе еще больше повышают интерес к туризму. Одним из основных вопросов, находящихся сейчас в центре внимания, является увеличение доли туризма в структуре ВВП страны. Он занимает центральное место среди экономических эффектов туризма. В статье, представляющей соответствующую оценку воздействия, тенденции развития туристического сектора в глобальном и локальном масштабе были определены с использованием статистических методов.

Ключевые слова: туризм, доход, рынок, развитие, услуга, Валовой Внутренний Продукт.

Gadim Guliyev IBRAHIM
Azerbaijan University, associate professor

Yaqub Khalilli RAGUB
Azerbaijan University, graduate student

ANALYSIS AND EVALUATION OF ECONOMIC IMPACTS OF TOURISM DEVELOPMENT

Summary

The development of tourism has a number of economic, social and environmental effects. The priorities set for the development of the non-oil sector in Azerbaijan and the service sector on a global scale further increase the interest in tourism. One of the main issues currently in the center of attention is increasing the share of tourism in the structure of the country's GDP. It occupies a central position among the economic effects of tourism. In the article presenting the relevant impact assessment, the development trends of the tourism sector on a global and local scale were determined using statistical methods.

Keywords: tourism, income, market, development, service, Gross Domestic Product.

Daxil olub: 12.11.2023